

The contribution of Hetman Ivan Mazepa to the development of the Ukrainian church

Veronika Shtonda

Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, Kyiv

<https://orcid.org/0009-0005-5398-8264>

Abstract. The thesis highlights the multifaceted contribution of Hetman Ivan Mazepa to the development of the Ukrainian Orthodox Church. It examines his role in supporting the clergy, constructing churches, protecting Orthodoxy abroad, and promoting education, based on universals, historical documents, and modern research.

Keywords: Ivan Mazepa, Orthodoxy, church, churches, monasteries, patronage, education, universals.

Вклад гетьмана Івана Мазепи в розбудову Української Церкви

Вероніка Штонда

Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, м. Київ

<https://orcid.org/0009-0005-5398-8264>

Анотація. У тезі висвітлено багатогранний внесок гетьмана Івана Мазепи в розбудову Української Православної Церкви. Розглянуто його роль у підтримці духовенства, будівництві храмів, захисті православ'я за кордоном і розвитку освіти, з опорою на універсали, документи та сучасні дослідження.

Ключові слова: Іван Мазепа, православ'я, церква, храми, монастирі, меценатство, освіта, універсали.

Гетьман Іван Мазепа відіграв надзвичайно важливу роль у розбудові Української Православної Церкви, поєднавши релігійні переконання, державницьке мислення та меценатську діяльність. З огляду на значення духовенства в політичному та культурному житті країни, він усіляко підтримував його, зокрема сприяв обранню митрополитом Варлаама Ясинського після смерті Гедеона Четвертинського, а згодом підтримував Іоасафа Кроковського, який посів цей сан у 1707 році, та архієпископа Лазаря Барановського [1]. За часів І. Мазепи було видано чимало універсалів, що зміцнювали економічну основу монастирів та церков. Вони звільняли їх від податків і повинностей, дозволяли відкривати млини, шинкування, збирати доходи з ярмарків і навіть засновувати нові поселення. Наприклад, універсалом 1690 року Мазепа підтвердив за Києво-Печерською Лаврою право не сплачувати податки з дарованих сіл для утримання лікарні [2, с. 24], а універсалом 1701 року заборонив втручання місцевої влади у справи Лаври [2, с. 51]. Крім того, універсалом 1694 року дозволено Києво-

Могилянському колегіуму викладати філософію, теологію, латину та грецьку мову, що стало основою його піднесенню [2, с. 27-28].

Внесок Івана Мазепи у будівництво і реставрацію святинь був вражаючим. За його часів було споруджено чи відновлено понад 220 церков, а сам гетьман патрунував щонайменше 43 храми [3, с. 43]. У Києві його коштом було зведено Богоявленський собор Братського монастиря (понад 200 000 золотих), реконструйовано Софійський собор, встановлено дзвіницю з "дзвоном Мазепи", реставровано Успенський собор Києво-Печерської лаври, споруджено Вознесенський собор і позолочено бані [3, с. 40-42]. У Переяславі збудовано кафедральний собор Вознесіння та дзвіницю, у Чернігові – Борисоглібський собор і зведено кам'яну дзвіницю, у Батурині – церкву Святої Трійці, а також завершено Преображенську церкву при Мгарському монастирі в Лубнах і церкву Вознесіння Марії у Глухові [4, с. 189].

Гетьман також дбав і про прикраси та дари: срібну домовину для мощей святої Варвари (Михайлівський монастир), золоту чашу й єпископську митру для Печерського монастиря, срібноковану оправу ікони Богоматері для Чернігівського монастиря святого Іллі, а також передав Переяславському кафедральному собору Пересопницьке Євангеліє. Він передавав монастирям земельні володіння: зокрема, Братському монастирю – містечко Стайки, Печерському – два села для утримання лікарні. Гетьман захищав церковні маєтності від зловживань адміністрації, як-от у випадку з київською Вознесенською церквою 1703 році, коли він заборонив вйту та магістрату розтринькувати її майно [1].

Особливе значення мала опіка Мазепи над православ'ям за межами Гетьманщини. У Польщі він намагався зупинити наступ унії: підтримав Жабокрицького на луцьке єпископство, надавав матеріальну допомогу церквам, прихищав у Києві переслідуваних уніатами православних монахів і виступав проти передачі православних храмів уніатам, зокрема у Львові. Гетьман також жертвував значні кошти православним святиням у Палестині, Греції, Валахії, Молдові, Сербії: зокрема, антиохійському патріарху Атанасію для видання арабського Євангелія у 1706 році. У Єрусалимі Мазепа подарував антиминос зі срібла й золота з написом "коштом його ясновельможності Івана Мазепи, гетьмана руського".

Важливою сферою діяльності Мазепи стала освіта. Він домігся піднесення Києво-Могилянського колегіуму до рангу академії у 1701 р., передав йому маєтки, гроші та рідкісні книги. Його коштом близько 1704-1705 років збудовано корпус для навчальних класів. За його сприяння виникли й інші колегіуми – у Харкові (1689 р.) та Новгороді-Сіверському (1700 р.). Гетьман надавав Академії судову автономію, захищав її від втручання адміністрації, дозволив відкрити друкарню. Тут працювали такі постаті, як Феофан Прокопович, Іоасаф Кроковський, Степан Яворницький, а серед студентів були представники різних станів, зокрема діти старшини [1].

Духовне значення діяльності Мазепи відображено і в літературі. Він підтримував видання "Четї Мінеї" Дмитра Тупталенка (1689-1705 рр.), і сам митрополит Ростовський у передмові подякував гетьману. Феофан Прокопович написав трагікомедію "Володимир" на честь приїзду Мазепи до Академії у 1705 році, де порівняв його з князем Володимиром як захисника церкви й культури. Сам гетьман був автором вірша "Всі покою щиро прагнуть", написаного народною мовою, де закликав до єдності українців і захисту Батьківщини [1].

Таким чином, Іван Мазепа проявив себе не лише як меценат, а як справжній будівничий Української Церкви: від численних храмів і монастирів, універсалів на захист їхніх прав, щедрих пожертв і захисту православ'я за кордоном – до розвитку освіти та культурної спадщини, що зміцнювала духовну основу українського народу.

Список використаних джерел

1. Ім'я Івана Мазепи. Минуле. Сьогодення. Майбутнє. URL: <http://www.mazepa.name/hetman-mazepa-ta-yoho-doba> (дата звернення: 31.07.2025).
2. Бутич І. Універсали Українських Гетьманів. Універсали Івана Мазепи 1687-1709. Київ-Львів: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, Наукове товариство ім. Шевченка (НТШ), 2002. Ст. 768.
3. Святенко А. Меценатство Івана Мазепи в культурно-духовній сфері. Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв. 2017. № 12017. Ст. 39.
4. Гейда О. Церковна політика гетьмана Івана Мазепи. Сіверянський літопис. 2019. № 2. Ст. 188.